

Finančni zlom plansko-tržnega (ali tretjega) ekonomskega sistema

Plansko-tržni ekonomski sistem¹ ali ekonomski sistem družbene lastnine (ali delavskega samoupravljanja, in sicer delavskega samoupravljanja kot utopije) se ruši – na žalost že predolgo – s finančnim kolapsom. Država odkriva, da je že dolgo tega lezla v dolgove in da so ti njeni dolgovi, ko bo vse, kar je še skrito, priznala kot svoj dolg, precejšnji; banke ugotavljajo, da so že dolgo tega nesolventne (njihov kapital je negativen); centralna banka ugotavlja, da nasproti velikim dolgovom, denominiranim v tujem denarju (do tujine na podlagi v tujini najetih posojil in do prebivalstva na podlagi pri njej deponiranih deviznih vlog prebivalstva), nima donosne aktive, če država ne prizna njene fiktivne in nedonosne aktive kot svoj dolg; podjetja se morajo po obdobju velikih vlaganj, ki se je končalo v pričetku osemdesetih let, obnašati tako, kakor da nimajo med pasivi svoje premoženjske bilance trajnih virov sredstev in med aktivni osnovnih sredstev. Gre za ekonomijo, za katero je najustreznejše uporabiti izraz ekonomija tokov (»flow« ekonomija). Lahko bi rekli tudi ekonomija iz rok v usta.

Da se plansko-tržni ekonomski sistem ruši s finančnim kolapsom, je logično, saj je, kakor bomo videli, to ekonomska ureditev, ki ne priznava financ. Priznava jih pravzaprav samo kot dekor in ali v posebni funkciji. Vendar pa ne glede na to finančni kolaps, ki ga zdaj doživljamo, ni bil nujen v tej uničujoči obliki. Postal je nujen šele zaradi napačne ekonomske politike in nepripravljenosti resnično odpraviti družbeno lastnino (ali »družbeni kapital«), in sicer v letih 1989 in 1990. Zaradi tega bomo obravnavali finance v treh obdobjih, in sicer v času do začetka osemdesetih let, zatem v osemdesetih letih (do leta 1988) in končno v letih 1989 in 1990. Nenavadnosti na finančnem področju so se različno izražale v teh treh obdobjih. Odločilni sta seveda zadnji dve leti, in sicer v tem smislu, da je Jugoslavija izgubila verjetno skoraj vse prednosti, ki jih je imela pred centralnoplanskimi ekonomijami pri prehodu v tržno gospodarstvo.

Finance plansko-tržnega ekonomskega sistema do pričetka osemdesetih let

Za finance plansko-tržnega ekonomskega sistema, ki so bile do nedavnega prezrta značilnost tega sistema, in sicer hkrati k sreči in k nesreči², je značilno, da najprej ne more podjetje nastati in zatem se večati čez meje, ki jih postavlja za rast trajnih virov sredstev podjetja pridržani profit, če se izognemo običajnemu in napačnemu izrazu »akumulacija«, v skladu s pravili sistema. Trajni viri sredstev podjetij lahko nastajajo samo z darili. Potrebni bi bili torej altruisti za to gospodar-

¹ Plansko-tržni ekonomski sistem označujemo tretji ekonomski sistem (na žalost velja tudi v tem primeru »tertium non datur«), to je sistem, ki ni niti tržni niti centralnoplanski. Osnovo za to označbo je mogoče najti v naši literaturi. Poudarek mora biti na tem, da gre za nekaj tretjega in hkrati nemogočega.

² Če ne bi bila prezrta, ne bi imelo upiranje centralnoplanskemu ekonomskemu sistemu v takratnih razmerah teoretične ali »teoretične« utemeljitve. S tem seveda ne mislimo, da ne bi zapustili centralnoplanskega ekonomskega sistema v pričetku petdesetih let. Decentraliziranost je bila verjetno bolj pogojena z neekonomskimi razlogi. Zato je bila ekonomska utemeljitev dobrodošla.

sko ureditev, kar je verjetno zadostni dokaz za utopičnost te gospodarske ureditve. Ker altruistov ni bilo (dovolj), je funkcijo kapitalista, to je tistega, ki tvega (seveda bi moral tvegati svoje premoženje) in odloča o nastanku in rasti podjetja, prevzela oblast. Vendar je iz te finančne značilnosti, da se namreč oblast neinstitucionalizirano vmešava v gospodarstvo (igrala je vlogo, ki jo najustrezneje označimo z »deus ex machina«), sledilo vse drugo. Ker so podjetja nastajala ali se večala z zelo majhnimi trajnimi viri sredstev, so takšna podjetja lahko ostala pri življenju samo tako, da so se stalno vzdrževale inflacijske razmere, ki so spreminjale nominalno pozitivne obrestne mere v realno negativne in s tem posojila v darila. Tako so nastajali trajni viri sredstev na način, za katerega je verjetno najustreznejše uporabiti izraz »permanentna prvotna akumulacija družbenega kapitala«.³

Čeprav je bil plansko-tržni ekonomski sistem, kakor smo videli, utopičen in nekonsistenten, je bil ekonomsko uspešnejši od sicer logičnega in konsistentnega centralnoplanskega. Predvsem je bila to zasluga decentraliziranosti, ki je bila verjetno tudi sicer nujna v državi z več narodi, vendar hkrati brez vodilnega naroda. Ureditve je bila tudi na političnem področju mehkejša. Bila je tudi v mnogih pogledih s socialnega vidika nekaj časa mehkejša od takratnih tržnih gospodarstev. Neprestani prepiri za cene, za pravične ali »pravične« relativne cene, so verjetno zadosten dokaz za decentraliziranost sistema kljub mnenju mnogih, da je bil sistem centraliziran. To je seveda tudi dokaz pomembnosti trga, in sicer mnogo bolj kot v centralnoplanskih ekonomijah.

Vendar pa ekonomsko večja učinkovitost od centralnoplanskih ekonomij ni pomenila sčasoma prav dosti. Ekonomski sistem je namreč bil mnogo manj učinkovit od tržnega, po katerem smo se zgledovali po potrošnih navadah in željah. Že kmalu se zaradi tega pojavijo problemi zaradi neravnovesja med prihranki in vlaganji. Nagnjenost k varčevanju se je zmanjševala (vedeti moramo, da so morala biti posojila v zadostni meri darila) in hkrati zmanjševala učinkovitost vlaganj (vedno manj je bilo res, da bi dodatna proizvodnja, ki je sledila novim vlagateljem, našla trg, ki bi bil pripravljen pokriti vse proizvodne stroške.⁴ To je sicer vodilo k različnim gospodarskim reformam, ki pa niso posegle v bistvo ureditve. Imele so v bistvu namen omogočiti, da dočakamo, da sistem, ki je v bistvu pravi, če že ne najboljši, zaživi. V nekem smislu je bila stalna značilnost čakanje, da sistem zaživi, in stalna »prehodna razdobja«.

Zato so se izkazale finance kot nalašč. Omogočale naj bi prikrivanje spoznanja bistva ali odlagale čas streznitve. Njihova osnovna funkcija je bila prenašati stroške delovanja gospodarstva in družbe na prihodnost. Izraz tega je med drugim tudi tako banalna stvar, kot sta omalovaževanje premoženjske bilance in upoštevanje samo računa tekočega poslovanja.

Stroški so se prenašali na prihodnost na več načinov. Najprej z neprestanim dezinvestiranjem na nekaterih področjih⁵ – tudi ko je bilo vlaganje na drugih področjih še precej veliko. Zatem z naraščajočim skritim državnim dolgom na

³ Razlago tega procesa je mogoče najti v razpravah, objavljenih v knjigi Uvod v finančno ekonomijo (Pegaz, Ljubljana 1989, str. 351).

⁴ To se je dogajalo verjetno zaradi zelo banalnih razlogov. Vlogo kapitalista je imel ves čas tisti, ki ni tvegaj svojega premoženja, in zaradi tega je ostajalo bistvo ekonomskega sistema kljub pogostim reformam nespremenjeno. Tisto, kar se je spreminjalo, pa je bilo vedno manjša verjetnost, da bo naključno izbrano (realno) vlaganje (z naključnostjo mislimo na to, da ni bilo v njegovem ozadju tveganja, kakor ga poznajo v tržnih ekonomijah) uspešno. Zelo uspešno je bilo, dokler je bilo absolutno pomanjkanje vsega.

⁵ Nikdar ni bilo zadosti vlaganj na področjih, kjer gre za osnovna sredstva z zelo dolgo življenjsko dobo, kakor so infrastruktura (železnica, ceste, telefonija, energetika, ...), ker se morajo v teh primerih prevzeti stroški prihodnosti. P. F. Drucker na primer pravi: »Kapital je prihodnost. Je zaloga za tveganje, za negotovost, spremembe in za jutrišnje delo.«

podlagi naraščajočega premoženja; ki so ga zadrževali posamezniki na bančnih vlogah, denominiranih v tujem denarju. Končno z zadolževanjem v tujini.

Če stroškov ne bi mogli na omenjene načine prenašati na prihodnost, bi se gospodarska rast ustavila mnogo prej – in s tem bi mnogo prej prišlo do streznitve. Vendar je majhna verjetnost, da bi na primer v pričetku sedemdesetih let ali kdaj prej spoznali, da je plansko-tržni ekonomski sistem nekonsistenten, utopičen in ekonomsko neučinkovit, in sicer v tem smislu, da bi sprejeli kot alternativo tržni ekonomski sistem in ne centralnoplanskega.⁶

Prihodnost, na katero so se prenašali stroški, je postala za pomemben del teh stroškov v pričetku osemdesetih let sedanost, ker ni bilo več zadolževanja v tujini. Doma razpoložljivi družbeni produkt se je zmanjšal s precej nad sto na precej pod sto. Dezinvesticije niso mogle biti na obrobni področjih in na področjih z osnovnimi sredstvi z dolгим rokom življenja tako velike, da bi zagotavljale zadostno vlaganje na drugih področjih in s tem rast proizvodnje. Rast bančnih vlog, denominiranih v tujem denarju, se je že dolgo tega ustavila. Nastopijo razmere, ko se stroški ne morejo več prenašati na prihodnost drugače, kadar se pričnejo jesti rezerve, in sicer kapitalne dobrine v tistem obsegu, kolikor se pojavljajo v likvidni obliki. Prvo obdobje naših financ je prišlo do konca. V novih razmerah morajo finance na nek način omogočati, da se domača poraba spravi z dotakratnih sto in toliko odstotkov na pod sto odstotkov. Predvsem ni več dovolj zmerna inflacija, da bi nemoteno potekal proces »permanentne prvotne akumulacije družbenega kapitala«. Inflacija dobi drugo funkcijo, saj je zelo malo vlaganj in podjetij z neustrezno finančno strukturo.

Običajne ugotovitve, da je na primer bila ekonomska neuspešnost posledica negativnih realnih obrestnih mer kot cen na finančnem trgu, pravilneje »trgu«, precenjenosti dinarja, prenizkih ali previsokih plač, neustreznih relativnih cen nasploh in še posebej nekaterih cen, so napačne, ker je predpostavka vseh omenjenih ugotovitev, da gre za tržno gospodarstvo. Negativna realna obrestna mera je značilnost in nujnost plansko-tržnega ekonomskega sistema, če naj bodo vlaganja in rast proizvodnje. Odprava nujnosti negativnih realnih obrestnih mer ob vlaganjih in gospodarski rasti terja odpravo plansko-tržnega ekonomskega sistema. Uvedba tržnega ekonomskega sistema pomeni uvedbo kapitala. Zaradi tega je zgražanje ob negativnih realnih obrestnih merah na eni strani in hkrati zgražanje nad kapitalizmom, to je nad priznanje kapitala, na drugi strani izraz shizofrenije – in zaradi tega takšnega zgražanja ne moremo jemati resno.

Na koncu moramo vedeti, da se je pojavil tržni ekonomski sistem kot alternativa plansko-tržnemu za veliko večino šele nedavno, ko so tudi centralnoplanske ekonomije spoznale in priznale tržni ekonomski sistem kot svojo alternativo.⁷

(Towards the Next Economics, objavljeno v knjigi: D. Bell & I. Kristol, *The Crisis in Economic Theory*, Basic Books, Inc., New York 1981, str. 11).

⁶ Razprava z naslovom *Finansiranje privrede i inflacije* (Socializem, Beograd, 9, 1984), v kateri sem razložil misli, napisane leta 1973 v študiji *Emisija primarnog novca* (Narodna banka Slovenije & Institut za spoljnu trgovino, Ljubljana, & Beograd 1973, str. 61), namreč opozorilo, da je inflacija nujna za podjetja plansko-tržnega ekonomskega sistema, ker ni odprtih poti za normalno nastajanje trajnih virov sredstev podjetij na podlagi eksternih sredstev, ni mogla biti sprejeta, ker je iz nje sledilo drugačno pojmovanje ekonomije od uveljavljene. Sledil je, kakor običajno, neumni komentar v Delu, da so na EIPF empirično dokazali, da moja teza ne drži. Obsedenost z realno pozitivno obrestno mero, in sicer v tem smislu, da moramo samo to doseči, pa bo vse najboljšje, je bila še neomajna. Razprava iz leta 1984 je bila seveda moteča.

⁷ Še nedavno, ali pa še kar dandanes, se pojmuje lastninski pluralizem (tega ne pozna tržna ekonomija!) v tem smislu, da so poleg družbene lastnine možne tudi druge lastninske oblike. Še leta 1988 je bila družbena lastnina prednostna lastninska oblika.

V začetku osemdesetih let postane prihodnost, na katero so se do takrat prenašali stroški, že v veliki meri sedanost. Najbolj neposredno viden izraz tega je bil zmanjšanje doma razpoložljivega družbenega produkta. Ker se ne more v nobeni ekonomiji v kratkem času tako radikalno zmanjšati domača absorpcija, se je neskladje med agregatnim povpraševanjem in agregatno ponudbo izrazilo v dvigu inflacijskih stopenj. Do takrat je bila funkcija inflacije, s tem ne mislimo nujno tudi na njeno genezo ali mehanizem nastajanja, da je morala biti tolikšna, da so se v zadostni meri spreminjala posojila v darila, in sicer da bi lahko deloval v temelju nekonsistenten ekonomski sistem. V osemdesetih letih to ni več res. Pri krčenju domače absorpcije in spravljanju njenega obsega v okvir razpoložljivega družbenega produkta – in to krčenje se je dogajalo z nominalnim napihovanjem in realnim krčenjem – se v vedno večjem obsegu vdaja investicijska poraba. Tako pride do paradoksa, da v času, ko je postajala inflacija manj pomembna in potrebna z vidika procesa »permanentne prvotne akumulacije družbenega kapitala«, saj je bilo vedno manj vlaganj, postaja inflacija vedno višja. Tako sta geneza in funkcija inflacije v osemdesetih letih drugačni. In o tem moramo povedati nekaj, kajti prispevali sta k finančnemu kolapsu.

Nenadno skrčenje doma razpoložljivega družbenega produkta, in sicer za skoraj deset odstotkov, je moralo povzročiti povečanje inflacije, da se je lahko realiziralo nominalno naraščajoče povpraševanje. Temu dvigu inflacijskih stopenj sledi v nekem smislu refleksna reakcija, ki pa je ni povzročila samo skrb za »permanentno prvotno akumulacijo družbenega kapitala«. Gre preprosto za reakcijo, v ozadju katere je skrb za preživetje v razmerah naraščajoče inflacije. Začne se proces indeksacije, ki je bolj ali manj popolna ali nepopolna. Potrjuje se tisto, kar je sicer znano iz teorije in iz izkušenj drugih držav, da indeksacija omogoča življenje z inflacijo – pravzaprav z naraščajočo inflacijo – kajti hkrati povzroča dvig inflacije in ustvarja razmere, ko je vedno težje inflacijo odpraviti.

V teh razmerah naraščajoče inflacije, stagnacije in zmanjševanja proizvodnje in vsaj delne indeksacije plač, deviznega tečaja, državnih izdatkov vedno bolj prihaja na dan tisto, kar je bilo do takrat prikrito. Morali bi pravzaprav reči, kar je bilo skrito tistim, ki niso hoteli vedeti resnice, da ni problem v neustrezni ekonomski politiki (na primer v politiki obrestnih mer, ki so bile vedno primeren grešni kozel), ampak v temelju ekonomske ureditve. Prikrite stvari, ki so se odkrivale ali »odkrivale«, so bile za nekatere, ki so na primer ves čas razlagali, kako mora biti obrestna mera realno pozitivna ter kolikšna mora biti, res lahko odkrita. Odkrivala se je samo hipoteka delovanja plansko-tržnega ekonomskega sistema, in to v podjetjih, bankah, pri centralni banki in državi. Za tistega, ki se ni navduševal nad prvima dvema značilnostima plansko-tržnega ali tretjega ekonomskega sistema (nad družbeno lastnino in delavskim samoupravljanjem), ker je poznal tudi tretjo, to je finančno značilnost tega sistema, je bilo presenečenje kvečjemu to, da hipoteka ni še hujša in težja. Moramo vedeti, da je tretja in prezrta značilnost tega sistema, da prevzema vlogo kapitalista ali podjetnika, to je tistega, ki odloča o tem, kje se bo vlagalo (bodi si da gre za novo podjetje ali za večanje obstoječega), oblast in to neinstitucionalizirano (nelegalno vendar legitimno, saj bi brez njenih nelegalnih posegov, posegov, ki so analogni posegu odrešitelja, ne bi bilo mogoče gospodarsko življenje), ter da mora biti inflacija, saj so samo inflacijske razmere naravni habitat podjetij tega sistema, kar je pomenilo, da so morale biti obrestne mere zadosti realno negativne, da bi lahko bila posojila v zadostni meri darila.

Ker so te posebne finance (na primer čudaške ali »cranky«, če uporabimo angleško besedo)⁸ bistvo plansko-tržnega ekonomskega sistema in so hkrati omogočale prenašanje stroškov na prihodnost, to je prikrivanje resnice vsem tistim, ki je niso hoteli videti, pride do streznitve šele tedaj, ko pride do zadostnega finančnega kolapsa – ko ni mogoče več ne videti resnice, čeprav bi si še tako želeli. Finančni kolaps je nujen. Na nek način je zapisan v embriju tretjega ekonomskega sistema v pričetku petdesetih let. S tem mislimo na primer na leto 1988, ko je to bilo že skoraj vsakemu vidno. Leti 1989 in 1990, ki ju obravnavamo posebej, sta poseben in tragičen dodatek. Zanju ne moremo reči, da sta bili nujno takšni, kakršni sta bili. Nista bili zapisani v embriju plansko-tržnega ekonomskega sistema.

Kar zadeva podjetja, če gremo k hipoteki, se kaže hipoteka v tem, da postopoma spoznavajo, da je njihova aktiva breme, ki ga ne morejo prenašati. Ne morejo namreč te aktivne vzdrževati ali ne morejo preprečevati njenega uničevanja. Prav tako postajajo breme dolgovi za tista podjetja, ki jih imajo več.⁹ Sicer pa je stanje podjetij glede velikosti tega bremena zelo različno. So podjetja, ki tega bremena ne občutijo, in podjetja, pokopana pod tem bremenom. To je prihajalo na dan postopoma, kakor je usihal pritok denarja v podjetja s posojili, ki so bila v veliki meri darila. V novih razmerah, brez dodatnega pritoka denarja v podjetja, podjetja ne morejo pokrivati vseh stroškov. Da tega dodatnega denarja ni več, je samo izraz tega, da ni mogoče več (ali je mogoče precej manj) prenašati stroškov na prihodnost.

Bankam, ki so bile pomembne pri procesu »permanentne prvotne akumulacije, družbenega kapitala« (oblast je namreč nelegalno vendar pa legitimno prek njih dajala velika posojila za gospodarsko vlaganje), sta se v naraščajoči inflaciji, ko se je pričelo zelo hitro in močno zmanjševati povpraševanje po denarju in finančnih oblikah nasploh, začela resno večati zamrznjenost in fiktivnost njihovih naložb. Banke so prikrivale fiktivnost in zamrznjenost svojih naložb z velikim pritokom denarja prek rasti bančnih vlog in posojil centralne banke. Pri realnem krčenju premoženjske bilance bank se je povečal delež zamrznjenih in fiktivnih naložb, kajti resnično so se lahko zmanjševale samo nezamrznjene in nefiktivne naložbe bank. Da bi banke ostajale nad vodo, mora centralna banka na široko zagotavljati njihovo likvidnost, da bi lahko prikrivale svojo nesolventnost. Manj ekspanzivna denarna politika postane usodna za banke. Pokaže se, da so nesolventne.

Pri centralni banki se hitro povečuje »črna luknja«, in sicer se kumulira izguba, ki je država ne pokriva, čeprav bi jo morala. Izguba se kumulira zaradi dolga do tujine in zaradi nanjo prenesenih »deviznih vlog« prebivalstva. Centralna banka lahko rešuje sebe, in sicer pokriva stroške obresti za dolg do tujine in za »devizne vloge« prebivalstva samo tako, da potaplja banke in te naprej podjetja, ki so njihovi komitenti. Del tega procesa je namreč pustil vidne sledove, in sicer tisti del, pri katerem se je prenašalo premoženje na zadolžena podjetja s posojili, danimi na podlagi zadolževanja centralne banke v tujini in »deviznih vlog« prebivalstva.

⁸ Temelj čudaštva je v nepriznavanju tistega, kar se priznava kot osrednji dosežek financ. J. Hicks pravi na primer takole: »Najbolj izredno odkritje v vseh teh fazah je bilo odkritje družbe z omejeno odgovornostjo, s katero je bilo omogočeno podjetjem, da pridejo do kapitala na ta način, da obljublajo investitorjem udeležbo pri profitu.« (A History of Economic Theory, Oxford University Press, Oxford 1969, str. 80).

⁹ Gre za to, da se pričlenja maščevati pušanje vsemar premoženjske bilance podjetij, ko ni mogoče več z velikim pritokom denarja v podjetja preprečevati, da ne bi premoženjska bilanca podjetij ustrezno vplivala na njihov račun uspeha ter izgube.

Na koncu smo pri državi. Država je skoraj ves čas (od pričetka osemdesetih let pa je to bilo celo uzakonjeno) formalno prakticirala politiko izravnane proračuna. Vselej je pobrala gospodarstvu (neposredni davki prebivalstva so bili ves čas nepomembni) in s posrednimi davki toliko, kolikor je potrebovala – in ves čas je bila draga. Če upoštevamo še, kaj je za to dajala gospodarstvu in državljanom, je bila še bolj draga. Gospodarstvu ni preostalo drugega, kot da poskuša to delno nadomestiti z zadolževanjem pri bankah – po realno negativni obrestni meri. Država je to omogočala, saj je vselej prej ali slej sankcionirala tako nastajajoče razmere z ustrezno ohlapno denarno politiko. Njena velika poraba, slaba kakovost storitev, ki jih je za te stroške dajala gospodarstvu in državljanom, in ohlapna denarna politika so se ji vračale v obliki njenega naraščajočega in dolgo časa nepriznanega dolga. Hipoteka delovanja plansko-tržnega ekonomskega sistema se tako kaže pri državi (federalni, republiški, občinski) kot velik in naraščajoč dolg. Ta dolg mora država priznati in ga pričeti servisirati, to je zanj plačevati obresti.

Konec leta 1988 je prišlo do spoznanja, da je treba potegniti črto pod dosedanja gospodarsko ureditev, priznati hipoteko, in sicer tako da to priznanje ne bo ležalo na nas kot breme, ki nas bo pokopalo.¹⁰ Odprta je bila pot za nastajanje trajnih virov sredstev podjetij, in sicer na podlagi premoženja, ki ga ima nekdo zunaj podjetja, kar je pomenilo, da je bila odpravljena temeljna pomanjkljivost dotakratne gospodarske ureditve. Od tod naprej bi moralo biti vse relativno lahko, in sicer sprememba družbene lastnine v lastnino in delavskega samoupravljanja v ureditev, kjer je nadzor nad podjetjem v rokah tistih, ki so lastniki podjetja. Vendar je dogajanje v letih 1989 in 1990 pokazalo, da je lahko tudi precej drugače. Ker je stanje, v katerem smo danes, v veliki meri posledica let 1989 in 1990, ju moramo obravnavati posebej.

3. Finance v letih 1989 in 1990

Namesto da bi država priznala svoje dolgove, da bi se pričele sanirati banke in prek njih preoblikovati družbena podjetja v podjetja – in sicer tako da bi se z ustavitvijo nadaljnje rasti trajnih virov sredstev podjetij, ki niso v zasebni lasti, odprla pot za nastajanje trajnih virov sredstev v zasebni lastnini in bi ti lastniki prevzeli nadzor v podjetjih – se pričnejo druge igre. V ozadju teh iger je nerazumevanje preobrata, za katerega je bilo najvažnejše že opravljeno, ali želja pridobiti in utrditi oblast. Preobrat namreč nujno pomeni zrahlanje (zvezne) države, kajti izhod iz plansko-tržnega ekonomskega sistema ni mogoč na isti način, kakor je potekal izhod iz centralnoplanskega v pričetku petdesetih let. Partija ali oblast je takrat v bistvu ostala ista, kakor je bila do takrat. Spomnimo se, da je ta tretji ekonomski sistem ne samo omogočal, ampak terjal stalno neinstitucionalizirano poseganje oblasti, kajti sicer bi se gospodarsko življenje ustavilo. Politični pluralizem v običajnem smislu besede ni bil mogoč, kajti to bi pomenilo politično konkurenco med podjetji. Zdaj gre za to, da se oblast umakne iz gospodarstva. To pa seveda ni mogoče, če praznine, ki jo je polnila do sedaj oblast, ne prevzame tisti, komur to sodi v tržni ekonomiji. Zato je ustrezno, da govorimo o preobratu. Hkrati je razumljivo, čeprav ni opravičila, da do tega preobrata ne pride. Ovira je v politiki, ki se ni pripravljena umakniti na svoje področje.

¹⁰ Konec leta je s težavo in deloma in skrivaj prišlo v ustavo in zatem v zakone tisto, kar smo omenili, da se šteje kot osrednji dosežek financ.

Zrahlanje zvezne države ali države nasploh kot pogoj za prehod v tržni gospodarski sistem, kar smo omenili, pomeni postavitev ustreznega širšega okvira, v katerem se prepušča posameznim republikam (in potem v okviru republik posameznim podjetjem in posameznikom) iskanje ustrezne poti. Kakršna koli je že ta ustrezna pot, mora biti zanjo značilna avtonomija gospodarstva. Dirigirano ni mogoče rehabilitirati pripravljenosti za tveganje, kar edino lahko sprosti proces izhoda iz plansko-tržnega ekonomskega sistema. Preobrata tako ne more napraviti niti tisti, ki ne ve, za kaj gre, niti tisti, ki želi utrjevati svojo oblast.

In tako se prične leta 1989 naprej sprenevedanje, da ni mogoče ustaviti rasti inflacije, še manj pa je mogoče inflacijo znižati ali celo odpraviti, dokler novi sistem ne zaživi, če uporabimo geslo prejšnjih obdobj. Kakor da bi bila naraščajoča inflacija leta 1989 kaj drugega kot preprosto inflacija ali latinska inflacija. Paradigma se je pozneje v letu 1990 obrnila, da ni mogoče doseči, da bi nov sistem zaživel, zanj naj bi bili ustvarjeni že vsi institucionalni pogoji (kar je seveda tako daleč od resnice, kakor daleč od pravih ali ustreznih zakonov so zakoni o podjetjih, o bankah in o »družbenem kapitalu«),¹¹ če ne odpravimo inflacije.

Tako v letu 1989 v pričakovanju, da novi sistem zaživi (zanj naj bi bilo vse pripravljeno), inflacija narašča. Spodbuja jo zvezna vlada posredno in tudi neposredno z indeksacijo obrestnih mer, deviznega tečaja in svojih izdatkov. Poleg tega so v letu 1989 že skoraj vsi spoznali, kaj je realno pozitivna obrestna mera – pojavili so se finančni »strokovnjaki«, ki so se uveljavili ali postali »strokovnjaki« na ta način, da so znali izračunati, kolikšna mora biti nominalna obrestna mera, da bi bila realno pozitivna in ustrezno visoka – pri tem so seveda spregledali najpomembnejše, in sicer stopnjo tveganja. Indeksacija postane skoraj splošna. Čeprav ne gre za »zero sum game«, ampak za igro, pri kateri je vsota negativna, obstaja prostor za bogatenje nekaterih. Napihovanje vsega, visoke obrestne mere za vloge pri bankah in lažnih bankah, ki jih priporočajo finančni »strokovnjaki«, ker dajejo najvišje obrestne mere, prikriva pri bankah in drugih naraščajočo luknjo v aktivni premoženjske bilance.

Če ne bi dvomil o znanju tistih, ki se gredo politiko, bi posumil, da je oblast zavestno zapeljala v hiperinflacijo, da bi potem dosegla spektakularni uspeh, ko bo inflacijo relativno hitro in radikalno znižala,¹² in sicer za utrditev svoje oblasti.

Želeni ali načrtovani spektakularni uspeh se je sprevrgel, in to pričakovano in napovedljivo, v finančni kolaps. Za plače in državne izdatke je bilo vnaprej znano, da ne bodo pomenili sidra. Za denarno politiko je znano, da ne more biti učinkovita, če ni lastnika podjetja, ki egoistično skrbi za to, da se kapital kot kapitalna dobrina (»physical goods«) ne uničuje in da kapital kot sklad prinaša ustrezni donos. To velja vse dotlej, dokler ne pride do tolikšnega pomanjkanja denarja, da se prične v vedno večji meri razširjati nedenarna menjava. Tako je ostalo edino sidro v privezanosti dinarja na nemško marko, in sicer na način, ki je pomenil naraščajočo preценjenost dinarja.

Zaradi vsega tega in predvsem zaradi neobstoja lastnika podjetij, naraščajoče preценjenosti dinarja in na splošno neustrezne denarne politike – v kvantitativnem

¹¹ Za vzorec si lahko vzamemo, kaj se je porodilo po enem letu in pol »sistemskih sprememb«, če si ogledamo samo zakon o »družbenem kapitalu«. Kot pomoč pri razumevanju tega zakona pride v poštev razprava: I. Ribnikar, Nenačrtovani svet internega delničarstva in kvazi delniške družbe v mešani lastnini (Bančni vestnik, Ljubljana, 9, 1990).

¹² Mogoče so mislili na tisto, kar pravita na primer M. A. Kiguel in N. Levitan. Pravita namreč naslednje: »Hiperinflacija je podobna procesu popolnoma fleksibilnih cen in med brez kakršne koli nominalne rigidnosti in ima sposobnost zelo hitro odgovoriti na deflacijo. Inflacija postane balon, ki se lahko zelo hitro spusti.« (Inflationary Rigidities and Orthodox Stabilization Policies: Lesson from Latin America, The World Bank Economic Review, 3, 1988, str. 276).

smislu in v smislu mehanizma emisije denarja – se je radikalno spreminjalo jugoslovansko gospodarstvo v »flow« gospodarstvo ali gospodarstvo »tokov«. To je sicer bilo ves čas v določeni meri značilno za naše gospodarstvo, vendar se je v letu 1990 to radikaliziralo. Podjetja so uspešna in zadovoljna, če jim uspe pokriti variabilne stroške. Ko jih ne morejo več pokriti, se proizvodnja ustavi, če ne morejo dobiti posojil, s katerimi anticipirajo porabo zalog, ki jih predstavljajo osnovna sredstva podjetja. Ves čas do konca ni ustreznih reakcij, ker ni lastnika podjetij.

»Flow« ekonomija pomeni, da se podjetja obnašajo tako, kakor da nimajo osnovnih sredstev in trajnih virov sredstev. To pa pomeni, da se kapital uničuje, in sicer v višini amortizacije ali še več, če se podjetjem uspe zadolževati. Ker cena blaga ne pokriva stroškov kapitala in stroškov osnovnih sredstev, ne moremo jemati zaustavitve inflacije ali njenega precejšnjega zmanjšanja resno. Cene so na primer od konca leta 1989 do konca leta 1990 porasle samo za približno sto odstotkov, vendar te cene ne pokrivajo, kakor smo videli, pomembnega dela stroškov. In ta del, ki se ne pokriva, narašča. Zaradi tega postajajo za banke njihove naložbe vedno bolj zamrznjene in slabe. Nanje se prenaša značilnost podjetij. Likvidnost zagotavljajo, če je zadosten pritok denarja. Če centralna banka ne zagotavlja tega, so nelikvidne.

Tako se uničuje kapital podjetij, povečujejo se črne luknje v aktivih premoženjske bilance bank in s tem breme, ki ga bomo prek države prevzeli vsi državljani. Zaloge, ki jih predstavlja kapital, se črpajo. Vselej se najdejo novi vzroki za odlaganje preobrata. Gre navadno za »zgodovinske« razloge, kakor so volitve, plebiscit, utrditev oblasti. S tem se potrjuje ena od značilnosti naše in nam sorodnih ekonomij ali družb, da se skoraj popolnoma neobčutljive za finančne signale, ki so razvidni in ki pravijo, da se mora napraviti preobrat. Ti signali se preslišijo ali spregledajo, ker so to politično takšne družbe, da mora to slišati in videti predvsem ali samo tisti, ki je na vrhu. V normalnih družbah na najmanjše signale takoj reagira množica lastnikov podjetij ali kapitala, da bi preprečili nadaljnje uničevanje svojega premoženja. Zato lahko morda rečemo, da še nikjer v Jugoslaviji ni prišlo do preobrata, govorjenje o dveh ekonomskih sistemih nima osnove, zaradi tega da ne bi prihajalo do ustreznih reakcij množice posameznikov. Do reakcij mora priti šele takrat, ko bo oblast mislila, da se je že etablirala (kakor da se lahko etablira oblast v demokraciji, saj mora biti vsaka oblast začasna, dokler je ne zamenja druga), to pa pomeni nikdar ali takrat, ko bodo izčrpane vse rezerve – ko bo prišlo do splošnega obubožanja in socialnih nemirov.

Videti je, da bodo izginile prednosti, ki smo jih imeli v primerjavi s centralnoplanskimi ekonomijami, ko gre za prehod v tržno ekonomijo. Finančni kolaps, ki se je pričel relativno zgodaj kot opozorilo, kaj se dogaja in kaj moramo napraviti, ni bila informacija, ki bi jo bilo vredno resno vzeti. Tako prihajamo na tisto, kar je značilno za centralnoplanska gospodarstva, in sicer na materialno uničevanje gospodarstva. Rezerve, ki jih predstavlja kapital, se črpajo, trg, kakršen koli je že bil, razpada, uvaja se nedenarna menjava in hkrati z njo lokalni denar. Ker je denar predvsem komunikacijsko sredstvo, usihajo komunikacije znotraj Jugoslavije in tudi znotraj ožjih področij tudi na gospodarskem področju.

Tako prehaja plansko-tržni sistem v zadnjo fazo. Ta faza je ne samo finančni, ampak tudi materialni kolaps. Sicer pa se je ta sistem pričel z relativno uspešnostjo in propulzivnostjo, ker je nadomestil centralnoplanski gospodarski sistem. Kmalu se prične prenašanje stroškov na prihodnost z naraščajočim in vse dotlej nepriznanim državnim dolgom (uvredba »deviznih vlog« za prebivalstvo je bila koncesija,

ker je šlo za nekaj v nasprotju z ideologijo ureditve, in sicer koncesija, da bi se olajšalo in počakalo, da »sistem zaživi«), zatem z zadolževanjem v tujini, z dezinvesticijami na področjih z osnovnimi sredstvi dolge življenjske dobe, zatem v vedno večjem obsegu z dezinvesticijami nasploh, kar pomeni že prehod v »flow« ekonomijo, ki preide, ko so rezerve, ki jih predstavlja kapital, izčrpane, v čisto kreditno ekonomijo.¹³ Vendar pa čista kreditna ekonomija ne daje blaga. Hiperinflacija in pomanjkanje blaga ustvarjata razmere za nasilen in negotov preobrat.

V zadnjih dveh letih, po prvem in odločilnem preobratu konec leta 1988, so zamujena vsa opozorila, ki so prihajala od uničevanih čudaških financ, in sicer namenoma ali iz neznanja. Ostaja zelo malo časa, da se prepreči nasilen in negotov preobrat, ki ga bo izsililo materialno uničevanje družbe. Tako obliko preobrata lahko prepreči samo preobrat, ki se ves čas odlaga, in sicer preobrat s preobrazbo družbene lastnine v lastnino (ali »družbenega kapitala« v kapital) in z očiščenjem ter preobrazbo bank. Denarni sistem mora igrati pri tem podrejeno vlogo, saj verjetno ne bo šlo brez paralelnega denarja za funkcijo vrednostne enote (»unit of account«) in za funkcijo merila za odložena plačila (»standard of deferred payments«).

Preobrat pomeni odprtje za pritok zasebnega premoženja ali kapitala. S tem pritokom dobivajo podjetja lastnike, ki prevzemajo nadzor in egoistično skrb za premoženje v svoje roke. S tem so ustvarjeni pogoji za pripravljenost prevzeti tveganje in s tem se vpelje normalno obnašanje. Za ta preobrat ne potrebujemo strokovnih nasvetov tujcev ali pa pilotskih študij.¹⁴ Način preobrata postaja samo-umeven za tistega, ki resnično želi preobrat. Zaradi tega o tem ni treba pisati v tej razpravi.

Končati moramo s financami. Ne glede na nenavadnost ali čudaštvo naših financ že dolgo tega prihajajo signali s finančnega področja, da se gospodarstvo uničuje – da jemo rezerve, ki so za vsako družbo kapital. To bi morali že dolgo tega, vsaj od začetka leta 1989, vzeti resno. Takrat bi namreč to lahko vzeli resno, ker je nastala nepopravljiva ali nezamašljiva luknja v plansko-tržnem ekonomskem sistemu. Alternativa nasilnemu in negotovemu preobratu ne bo več dolgo na voljo.

¹³ To bi na primer bilo stanje, ko se vedno večji del plač izplačuje na podlagi bančnih posojil. Aluzija je na »pure credit system«, ki je sicer nekaj drugega, kar lahko najdemo pri K. Wicksellu (*Lectures on Political Economy, Volume II: Money*, Routledge & Kegan, London, 1935).

¹⁴ Vsaka predvidena rešitev na mikro ravni mora biti makroekonomsko ali finančno možna. O možnostih, ki jih dovoljujejo finance, je mogoče najti v razpravi: *Privatizacija za začetnike* (Gospodarski vestnik, Ljubljana, št 44–47, 1990).